

CONSIDERAȚII ISTORICE PRIVIND DEVOLUȚIUNEA LEGALĂ A MOȘTENIRII

Asist. univ. dr. Cătălin Vasilică Băncioi

Universitatea din Craiova

1. Preliminarii. Dreptul la moștenire își are originea încă din comuna primitivă, atunci când caracterul cu totul rudimentar al uneltelor i-a constrâns pe oameni să se unească pentru a înfrunta forțele naturii și animalele sălbatice, și pentru a-și procura cele necesare pentru a putea supraviețui¹. În această perioadă, proprietatea privată nu exista încă, era numai o stăpânire personală, de fapt, asupra uneltelor de vânat și de pescuit, precum și asupra uneltelor agricole (care aparțineau bărbatului) și asupra uneltelor de uz casnic (care aparțineau femeii)². La moartea bărbatului sau a femeii, uneltele se cuveau ginții, dar datorită valorii lor foarte mici, se împărțeau între rudele cele mai apropiate în linie maternă a celui decedat (în cazul ginții matriarhale) sau între rudele după tată ale celui decedat (în cazul ginții patriarhale). Moștenirea a început să se dezvolte o dată cu ivirea familiei monogame; casa, gospodăria casnică, animalele domestice, trecând în proprietatea familiei mari patriarhale, și, apoi, în proprietatea familiei mici, monogame. Drepturile familiei asupra casei, gospodăriei casnice, sclavilor, animalelor domestice erau exercitate de șeful familiei - bărbatul. O dată cu moartea acestuia era înlocuit cu un alt șef care exercita toate drepturile ce aparțineau familiei³. Astfel, moștenirea avea ca obiect transmiterea exercițiului drepturilor asupra bunurilor ce aparțineau familiei, de la un șef de familie la altul, și nu transmisiunea unei universalități de drepturi și obligații, de la un titular de patrimoniu la altul.

O dată cu trecerea timpului, începe să dispară progresiv proprietatea grupului familial, fiind înlocuită, în cadrul unei economii bazate pe schimbul de mărfuri cu proprietatea individuală. Astfel, șeful familiei, care la început era un reprezentant al grupului, devine stăpânul unic, deplin și necontrolat al averii familiei, al muncii și al persoanei, atât a soției sau soțiilor sale, cât și a copiilor săi⁴. Așadar, într-o societate bazată pe proprietatea privată, dreptul de proprietate nu se putea stinge la moartea proprietarului deoarece, pentru a satisface nevoile economice ale populației dreptul de proprietate individuală asupra mijloacelor de producție nu putea rămâne îngrădit de timpul scurt al trecătoarei vieți omenești, ci, dimpotrivă trebuia prelungit dincolo de moartea proprietarului⁵, să devină perpetuu, trecând asupra moștenitorilor. Pe măsură ce se destrăma proprietatea familială de grup i se recunoaște, treptat, proprietarului, și dreptul de a dispune de drepturile sale pentru timpul cât nu va mai fi. În Egiptul antic, moștenirea se împărțea în mod egal între fii și fiice, fiul mai mare luând ceva mai mult, și trebuind, în schimb să se ocupe de funeraliile tatălui. Succesiunea testamentară apare mai târziu, în epoca nouă, fiind

¹M.O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, Editura Științifică, București, 1957, p. 99 și urm.

² Mihail Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Editura Academiei RSR, București, 1966, p.25.

³Noul șef de familie continua să exercite drepturile asupra bunurilor familiei, conducerea grupului, precum și administrarea averii comune.

⁴M.O. Kosven, op. cit., p. 172.

⁵M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, p. 29.

introdusă de greci și romani.

2. Moștenirea în dreptul babilonian. În dreptul babilonian, moștenirea se împărțea după numărul copiilor. În cazul fetelor, acestea erau excluse de la moștenire în cazul în care primiseră dotă, iar în caz contrar primeau o parte virilă din averea mobilă a tatălui, dar nu în deplină proprietate, ci numai în folosință, sau frații se obligau să o doteze. În cazul în care o persoană a fost căsătorită de mai multe ori, fii soțiilor sale succesive veneau la moștenire în mod egal⁶. Dacă unul din moștenitori era minor, dreptul său la moștenire era mai mare, luând din moștenire, peste partea sa succesorală anumite bunuri mobile, în calitate de terhatum în vederea căsătoriei pe care o va contracta ulterior. Dreptul babilonian cunoștea numai succesiunea legală, nu și succesiunea testamentară. Bunurile familiale formau un bloc inalienabil pe care tatăl, la moartea sa, trebuia să-l transmită intact succesorilor. O dată cu adoptarea Codului lui Hamurabi, această situație s-a schimbat, tatăl putând avantaja pe unii succesibili încă din timpul vieții, constituind în favoarea lor *donationes inter vivos*⁷.

3. Moștenirea în vechiul drept evreiesc. Dreptul succesoral evreiesc prezenta anumite trăsături care decurgeau din caracterul familiei patriarhale ce se consolidase definitiv încă înainte de epoca întăririi statului. La moștenire veneau numai fiii, iar mai târziu și fiicele. În cazul în care defunctul nu avea copii moștenirea era culeasă de părinții săi, iar dacă și aceștia erau precedeați, de frații săi. De regulă, fiul mai mare avea o parte dublă față de ceilalți moștenitori, cu motivația ca patrimoniul familiei să nu se destrame complet. Cu timpul, s-a admis și dreptul de succesiune reciproc între mamă și fii și de asemenea între soți. La rândul lui, testamentul nu a avut o importanță prea mare, prin el testatorul nu-și putea lăsa averea decât tot moștenitorilor legali, însă o putea împărți în alte cote decât cele stabilite în mod expres de lege.

4. Moștenirea în vechiul drept indian. În vechiul drept indian, la început, moștenirea era bazată pe dreptul primului născut. Legea lui Manu dispunea că fiul cel mai mare putea lua singur întreaga avere părintească, iar ceilalți trebuiau să trăiască sub tutela sa, așa cum au trăit și sub tutela tatălui⁸. Mai târziu, s-a acordat un drept de succesiune și celorlalți fii, dar cel mai în vârstă obținea o cotă mai mare și mai bună din punct de vedere calitativ. Soția nu avea nici un drept la succesiunea soțului, dar fiul adoptiv avea aceleași drepturi succesoriale ca și fiul legitim. Totodată, dobândirea moștenirii obliga la anumite ritualuri și sacrificii religioase pentru pomenirea celui mort.

5. Moștenirea în dreptul Greciei antice. Potrivit dreptului grec, la moștenirea tatălui veneau numai fiii. Numai în cazul în care nu existau fii, veneau la succesiune fiicele. Moștenirea se împărțea în mod egal între fii. Conform legilor lui Solon, pe de o parte, testament nu se putea face decât în cazul în care nu existau moștenitori legali, iar, pe de altă parte, nu puteau face testamente femeile, minorii, nebunii. În cazul în care nu existau moștenitori masculini, ci numai o fiică sau mai multe, tatăl putea face un testament în care

⁶Din acest punct de vedere dreptul babilonian se deosebea de alte legislații care acordau drepturi diferite fiilor ce proveneau din alte căsătorii. Exemplu: în dreptul neobabilonian, copilul născut din prima căsătorie primea 2/3 din succesiunea tatălui, iar cel din a doua căsătorie primea 1/3.

⁷Succesibili care puteau beneficia de aceste *donationes inter vivos* erau: soția, fiicele și fiii.

⁸Același principiu apare și în Legea lui Apastamba.

să arate cum se va împărți moștenirea precum și care sunt obligațiile fiicei care va primi moștenirea⁹.

6. Moștenirea în dreptul cutumiar român: Atunci când oamenii erau împărțiți în obști sătești, acestea exercitau un drept de stăpânire superioară (*dominium eminens*) asupra întregului teritoriu pe care se întindea până la hotarul obștii. Acest teritoriu se afla în stăpânirea devălmașă a tuturor membrilor obștii, excepție de la această regulă făcând-o următoarele bunuri: casele, terenurile proprietate individuală, delnițele (în Țara Românească), jirebii (în Moldova)¹⁰. Toate aceste bunuri, ce se aflau în stăpânirea unei familii sub conducerea tatălui, rămâneau la moartea acestuia în stăpânirea copiilor. Este vorba de o stăpânire indiviză, fără a se pune problema deschiderii succesiunii tatălui decedat în sensul propriu al termenului. Astfel, copiii, pe măsură ce deveneau maturi, defrișau noi terenuri din cadrul obștii, folosind astfel toate suprafețele rămase în devălmășie.

Dreptul succesoral începe să apară din momentul în care familia și-a restrâns sensul, referindu-se numai la părinți și la copiii neajunși la maturitate, atunci când a început să scadă treptat suprafața patrimoniului devălmaș până la dispariție. Așadar, noile gospodării nu puteau fi întemeiate decât prin înzestrări făcute copiilor de către tatăl de familie, din fondul comun al colectivului familial. Astfel, obiceiul era ca părțile atribuite copiilor să fie de aceeași mărime pentru a nu apărea neînțelegeri, iar copiii se ajutau între ei la construirea caselor în care se instalau. De asemenea, ultimul copil rămânea în casa bătrânească pentru a-i îngriji pe bătrâni și a-i înmormânta. Din această cauză și pentru că el contribuia și la construirea caselor celorlalți frați, de regulă, copilul cel mai mic era cel căruia i se recunoștea privilegiul ultimogeniturii masculine. Pentru ca moștenitorul să poată moșteni, trebuia să fie demn, în caz contrar *de cuius* putea să-i dezmoștenească și pe cei mai apropiați coerezi¹¹. Moștenirea se deschidea după ce persoanele îndrituite de a accepta își dovedeau calitatea de moștenitor. Această dovadă se făcea cu ajutorul martorilor întrucât lipsea un sistem organizat al actelor civile. Cei chemați la moștenire beneficiau de un drept de opțiune, putând fie să accepte moștenirea, fie s-o repudieze în cazul în care era insolvabilă. În situația în care erau mai mulți moștenitori puteau să rămână în stare de indiviziune, iar dacă doreau să iasă din indiviziune puteau să-și împartă bunurile pe cale amiabilă (printr-o învoială), iar dacă nu se înțelegeau, se puteau adresa instanțelor judiciare pentru a le fi rezolvate neînțelegerile.

7. Moștenirea în vechiul drept românesc: Transmisiunea bunurilor succesoriale se făcea fie pe cale legală, fie pe cale testamentară. În cadrul moștenirii legale, copiii legitimi și adoptivi (atât băieții cât și fetele) aveau o vocație succesorală egală asupra bunurilor de baștină (ocine, dedine) sau care au fost cumpărate de părinții lor decedați. Copiii naturali veneau numai la moștenirea mamei lor. Copilul vitreg avea aceleași drepturi de moștenire ca și cel legiuit, dar numai la succesiunea părintelui bun, nu și la moștenirea

⁹Exemplu: tatăl putea să prevadă prin testament obligația pentru fata moștenitoare de a se căsători cu o anumită persoană, iar în cazul în care fata nu dorea să facă acest lucru avea dreptul să se adreseze adunării populare, care o putea scuti de această obligație, lăsându-i totuși moștenirea.

¹⁰V. Hanga, Gh. Cronț s.a., "Istoria dreptului românesc", vol. I, Editura Academiei RSR, București, 1980, p.517.

¹¹V. Hanga, "Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar", Editura Fundației Chemarea, Iași, 1993, p.96.

soțului acestuia¹². De la împărțirea egală a moștenirii pământului între fete și băieți se constată în Țara Românească o influență a privilegiului masculinității, păstrat și în statutele Țării Făgărașului. Cu toate acestea, țărani au evitat îndepărtarea fetelor de la moștenirea pământului prin procedura înfrățirii care, în mod simbolic, considera fetele ca fiind băieți. Legea țării recunoștea și soțului supraviețuitor un drept de moștenire în concurs cu copiii. Astfel, în cadrul moștenirii legale existau următoarele clase de moștenitori: moștenitorii legitimi, respectiv descendenți, ascendenți și colaterali; copilul din afara căsătoriei, în raport cu succesiunea mamei și a rudelor ei; înfiatul față de averea părintelui sufletesc; soțul supraviețuitor și văduva săracă; autoritatea de stat (domnul, fiscul, etc.)¹³. O excepție de la regula potrivit căreia moștenirea se deschidea prin moartea unei persoane o constituia cel ce se dedica vieții monahală care mai putea dispune de avere numai până în momentul intrării lui în ordinul monahal.

8. Dreptul roman. Moștenirea legală se mai numea și *ab intestat*, fiind reglementată de Legea celor XII Table. Astfel, conform acestei legi existau trei categorii de moștenitori. Mai întâi *sui heredes*- sunt cei care la moartea lui *pater familias* deveneau independenți (*sui iuris*): fiii, fiicele, soția căsătorită cu manus, precum și nepoții ai căror părinți decedată rămăseseră până în momentul decesului în puterea șefului familiei. Aceștia veneau la moștenire cu prioritate față de toate celelalte clase de moștenitori¹⁴, purtând denumirea de *heredes sui* (cei care se moștenesc pe ei înșiși) întrucât, în timpul vieții șefului de familie, au colaborat cu acesta la alcătuirea averii familiei. Astfel, acești moștenitori dobândeau practic o avere pe care o făuriseră în comun cu cel pe care îl moșteneau. Din cadrul acestei categorii mai făceau parte și adoptatul și adrogatul, cu toate că nu erau rude de sânge cu defunctul. Așadar, apartenența la grupul familial și respectiv dreptul la moștenire rezultă din așa numita rudenie agnatică¹⁵ și nu din rudenie de sânge. Acest lucru făcea ca descendenții care nu se mai aflau sub puterea șefului familiei (erau emancipați sau dați în adopție) nu veneau la succesiunea tatălui lor natural, legătura de rudenie civilă cu *pater familias* fiind desfăcută prin emancipare sau adopție. Aceeași era situația și în cazul soției căsătorite fără manus. În cadrul acestei clase, moștenirea se împărțea pe capete, dacă toți moștenitorii erau de gradul I. Spre exemplu, dacă defunctul lăsa doi fii, fiecare dintre aceștia primea câte ½ din moștenire. Dacă moștenitorii erau de grade diferite succesiunea se împărțea pe tulpini, nepoții de fii venind la moștenire prin reprezentarea succesorală. Astfel, dacă defunctul lasă un fiu și doi nepoți născuți dintr-un alt fiu care era predecedat (a decedat înaintea lui *de cuius*) patrimoniul se împărțea în două: o jumătate o lua fiul în viață iar cealaltă jumătate era culeasă de cei doi nepoți care o împărțeau în mod egal¹⁶, care luau astfel ceea ce s-ar fi convenit tatălui lor, dacă ar mai fi trăit până în momentul morții șefului de familie.

Agnatus proximus, la rândul lor, veneau la moștenire atunci când nu existau moștenitori *heredes sui*. Aceștia erau moștenitorii colaterali, respectiv frați, veri, nepoții de frate sau de văr. În situația în care nu existau agnați apropiați, cei mai îndepărtați agnați veneau la moștenire în calitate de *agnatus proximus*. Exemplu: dacă existau frați, aceștia veneau la moștenire ca fiind cele mai apropiate rude civile, iar în lipsa acestora verii erau

¹²E. Cernea, E. Molcuț, "Istoria statului și dreptului românesc", Editura Press Mihaela SRL, București, 1999, p.116.

¹³Liviu P. Marcu, "Istoria dreptului românesc", Editura Lumina Lex, București, 1997, p.122.

¹⁴E. Molcuț, D. Oancea, "Drept roman", Editura Șansa, București, 1993, p.135.

¹⁵Rudenie agnatică sau civilă avea la bază legătura de subordonare față de *pater familias*.

¹⁶VI. Hanga, "Drept privat roman", Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978, p.315.

considerați *agnatus proximus*. Dacă, însă, cel mai apropiat agnat refuza moștenirea, nu moștenea agnatul următor deoarece în acest sistem colateralii nu veneau la moștenire prin reprezentare. În fine, *gentiles* veneau la moștenire în lipsa celorlalte două clase, moștenirea revenindu-le în bloc. În fapt, nu era vorba de un adevărat drept de moștenire, ci de reintoarcerea unui patrimoniu privat la comunitatea gentilică din care inițial a derivat¹⁷.

9. Sistemul dreptului pretorian. Cu timpul, sistemul Legii celor XII Table nu mai corespundea noilor tendințe ce au apărut în privința organizării familiei, astfel că pretorul a intervenit, ocrotind rudele de sânge și consolidând raporturile dintre soți în cadrul căsătoriei fără manus¹⁸. Această nouă reglementare a fost cunoscută sub numele de *bonorum possessio* și stabilea patru clase de moștenitori: a) *Bonorum possessio unde liberi*-cuprindea descendenții defunctului, respectiv atât *sui heredes*, cât și cei care au pierdut drepturile succesoriale după dreptul civil printr-o *capitis deminutio* (exemplu: fiul emancipat și descendenții săi). În ceea ce privește descendenții dați spre adopție, le recunoștea și acestora dreptul la moștenire dar sub condiția ca aceștia să nu se mai găsească în familia adoptivă; b) *Bonorum possessio unde legitimi*- respectiv agnații și gentilii. Spre deosebire de dreptul civil, în situația în care unul dintre agnați repudia moștenirea, aceasta nu devenea vacantă, ci era culeasă de următoarea categorie de moștenitori pretorienii; c) *Bonorum possessio unde cognati*- este vorba despre rudele de sânge ale defunctului care nu sunt în același timp și agnați (exemplu: cazul copiilor față de mama lor în cazul căsătoriei fără manus). Așadar, un agnat, oricât de îndepărtat ar fi fost, îi înlătura de la moștenire pe cognati. Aceștia din urmă veneau la moștenire până la al șaselea și uneori până la al șaptelea grad de rudenie; d) *Bonorum possessio unde vir et uxor*- cuprindea soții căsătoriți fără manus care moșteneau în cazul în care nu existau moștenitori din celelalte clase.

10. Sistemul dreptului imperial. În dreptul clasic, prin două senatusconsulte, împărații au extins și mai mult cercul rudelor de sânge chemate la moștenire¹⁹: prin senatusconsultul Tertullian a fost acordat un drept de moștenire mamei față de copiii rezultați din căsătoria fără manus, dar era vorba numai despre mamele care aveau *ius liberorum* (femeia liberă cu trei copii și cea dezrobită cu patru copii), iar prin senatusconsultul Orfitian, au fost chemați la succesiunea mamei, copiii rezultați din căsătoria fără manus care moșteneau înaintea agnaților în cadrul primei clase de moștenitori.

Ulterior, împăratul Justinian a renunțat la sistemul succesoral ce avea la bază rudenii civilă, trecând la un sistem succesoral ce avea la bază rudenii de sânge. Astfel, prin reformele adoptate de Justinian, au fost create patru clase de moștenitori: a) descendenții-dacă erau de același grad, împărțirea se făcea pe capete, iar dacă erau de grade diferite împărțirea se realiza pe tulpini, operând reprezentarea succesorală; b) ascendenții, frații și surorile bune și copiii lor- în situația în care veneau la moștenire numai ascendenți, ascendentul mai apropiat în grad îi excludea de la moștenire pe cei mai îndepărtați, nefăcându-se deosebire între ascendenții din partea tatălui sau a mamei²⁰. De asemenea, dacă rămăneau numai frați și surori moștenirea se împărțea între aceștia pe capete, iar în

¹⁷VI. Hanga, op. cit., pag.315

¹⁸E. Molcuț, D. Oancea, op.cit., p.136.

¹⁹I. Cătuneanu, "Curs de drept roman", București, 1927, p.525.

²⁰Exemplu: dacă de pe urma lui de cujus au rămas tatăl și doi bunici, unul după mamă și unul după tată, moștenirea urma să fie culeasă de tată ca fiind cel mai apropiat în grad dintre ascendenți de defunct.

situația în care veneau atât ascendenți cât și frați și surori, moștenirea se împărțea tot pe capete între ascendenți, frați și surori²¹; c) frații și surorile consangvini sau uterini și copiii lor- respectiv frați și surori numai după tată sau numai după mamă și copiii acestora; d) ceilalți colaterali, neprecizându-se până la ce grad se întinde vocația colateralilor la moștenire, fiind lăsate în vigoare regulile dreptului pretorian care fixau ca ultim grad de rudenie gradul șase și uneori șapte. Soțul sau soția supraviețuitoare nu făceau parte din nici o clasă de moștenitori, dar subzista vechea dispoziție pretoriană potrivit căreia soțul sau soția aveau vocație la moștenire în lipsa celorlalți moștenitori legali. Excepție o făcea văduva săracă, căreia îi era atribuită o parte din moștenire, care varia în funcție de gradul de moștenire al celor chemați la succesiune, dar nu putea depăși un sfert din patrimoniul succesoral.

²¹Vl. Hanga, op. cit., p. 319.